

Kvinnor och miljöer

Rapport från det 9nde
nordiska kvinnojuristmötet
19 - 21 maj 1995

red. Monica Herrlin

Publikationer av projektet Kvinnan i rätten - kvinnans rätt

Publikationer av institutionen för privaträtt
vid Helsingfors universitet

Förord

Det 9nde Nordiska Kvinnojuristmötet ägde rum i Esbo, Finland på Hanaholmens kulturcentrum. Under temat "Kvinnor och miljöer" behandlades olika typer av miljöer ur kvinnoperspektiv. Begreppet "miljö" skall i detta sammanhang uppfattas vidsträckt så att däri, utöver den egentliga miljön vi lever i, även innefattas t.ex. arbetsmiljön. Gemensamt för de frågor som behandlades under denna allmänna rubrik torde vara bl.a. det, att de traditionella juridiska metoderna lämpar sig dåligt för lösandet av olika problem som kan uppstå i levnadsmiljön. I förhållandet mellan människan och miljön, naturen, det offentliga och det privata förekommer det rikligt med attityder och tänkesätt som är färgade av könsrollstänkandet. Dessa attityder och tänkesätt verkar också inom det rättsliga tänkandet.

Deltagarna i de nordiska kvinnojuristmötena har traditionellt varit både kvinnorättsforskare och praktiskt verksamma kvinnliga jurister. Mötena har ett utpräglat vetenskapligt syfte. En av den kvinnorättsliga forskningens centrala strävanden är att förklara, förstå och förbättra kvinnornas rättsliga ställning. Detta är möjligt enbart genom en nära koppling till praxis. Som ett exempel på mötenas betydelse kan nämnas att

Pärmbilder: Jukka Uotila

ISBN 951-45-7249-1

ISSN 0788-8007

Helsingfors 1995

Yliopistopaino

EVA-MARIA SVENSSON är jur.kand. och doktorand vid Rättsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. I sin avhandlingen behandlar hon makrelationer mellan kvinnor och män i rättssystemet. Hon har medverkat i antologin "13 kvinnoperspektiv på rätten".

Makrelationen mellan könen och dess inverkan på "miljön"

Inledning

Rättssystemet är ett system av språkligt uttryckta normer och värderingar. Det finns flera normsystem som uttrycker samma sak, etisk-moraliska och religiösa normsystem. Det som alla normsystem har gemensamt är att de uttrycker, de för tillfället och i en viss miljö rådande normer och värderingar, för beteendestyrning på individuell och strukturell nivå och konflikt hantering på individuell nivå. Vissa normer är gemensamma och av gammalt ursprung och upplevs som naturliga eller självklara medan andra som är av senare datum inte har internaliserats i samma omfattning. Rättssystemet bygger på vissa grundläggande principer och antaganden såsom vanliga språkregler, erfarenhetssatser och tankelagar samt på sedvanlig samhällsleg värdering av faktiska förhållanden som finns imp-

licita såsom självklara.¹ Rättssystemet speglar samhällsförhållandena, men påverkar också i sin tur människors uppfattning och levnadssätt. Detta sker i en ständig växelverkan. Rättssystemet måste ses i en historisk kontext. Det är inte statiskt utan föränderligt. Begreppen och uppfattningarna om objektivitet är i den meningen inte universella utan föränderliga. Varje tid och plats har sin rättsordning.

Det som skiljer rättssystemet från andra typer av normsystem är att det har en speciell form och att det i lag stadgas viss ordning för tillkomst, ändring och verkställighet. Till lagarna finns speciella sanktioner knutna för de fall då normerna inte följs. Trots att lagarna är ett resultat av politiska ställningstaganden så omgärdas de av åtgärder för att särskiljas från det politiska ställningstagandet. Genom att det politiska beslutsfattandet antar egenskap av lag, rensas det från värderingar. Den juridiska ideologin står för objektivitet, opartiskhet och rättvisa i en formell mening. Den juridiska ideologin är t o m dominerande på så sätt att andra ideologier lånar sina föreställningar från den juridiska. Begrepp som frihet, jämlikhet och rättvisa är juridiska föreställningar som används i en abstrakt, universell mening för att sätta kraft bakom politiska mål och krav.

Min hypotes är att rättssystemet är ett uttryck för men också bevarare av den maktrelation mellan kvinnor och män som råder generellt i vårt samhälle och som uttrycks i den deskriptiva teorin genussystemet som kännetecknas av kvinnors underordning och etablerandet av det manliga som norm.² Detta kan vi se på olika nivåer av det rättsliga tänkandet; på ett metafysiskt plan, på ett strukturellt eller samhälle-

¹ *Svömboln, Stig*, Rätt, rättskällor och rättsställning, Norstedts, 3 uppl, 1988, sid 31. Han talar om kompletterande övernormer.

² *Hirdman, Yvonne*, Genussystemet kap 3 i Maktutredningens huvudrapport Demokrati och makt i Sverige, SOU 1990:44.

ligt plan samt på ett individuellt plan. I detta föredrag kommer jag att främst beröra det metafysiska planet. I metafysiken ingår sådana ställningstaganden som om det finns en av oss oberoende verklighet eller inte eller om människans varande i stället kan grundas på förståelse. För en analys av rättssystemet menar jag att en utgångspunkt i förståelsen av människans varande lämpar sig väl. Ett system av normer och värderingar är språkliga uttryck för vår förståelse av världen. I denna förståelse ingår synen på människan, som *en* individ eller som *två* kön. Förståelsen uttrycks i en spåklig form. Denna språkliga form är en nödvändighet men är paradoxalt nog också en begränsning av vår förmåga att förstå varandet och världen. Vi läser oss vid vissa tolkningar genom att vi gett dem språklig form. En sådan läsning är synen på människan som *en* individ. Jag skall försöka åskådliggöra vad jag menar genom att använda mig av symbolen Justitia och den förändringsprocess som hon genomgått.

Den ensidiga Justitia

På den rättsliga scenen står Justitia som en symbol för den objektiva rätten och rättens explicita utfästelse att vara rättvis, opartisk och behandla alla lika. En symbol är en sinnebild, en idé eller ett sinnesintryck. Det är inte sanninghalten i myterna och symbolerna i sig själva som är det väsentliga. Vi behöver inte tro på symbolerna och myterna, inte heller behöver vi betrakta dem som illusioner. I stället bör de ses som uttryck för människans förståelse av världen. Symbolerna särskilt de omedvetna arketyperna (urföreställningarna) har en oerhörd makt över individen och formar individens känslor, etisk och mental orientering, relationer med andra individer samt kunskapsyn.

"Symbolerna är ofta förknippade med det dramatiska växelspelet mellan de motstridiga krafterna i den dualistiska sinnevärlden, med dessa krafter på en gång antagonistiska och komplementära egenskaper och med deras slutliga förening som symboliserar av androgynen och det sakrala bröllopet. Det är denna livets enhet som är kärnan i all traditionell symbolik."³ Det västerländska tänkandet karakteriseras av ett tänkande i dikotomier eller motsatspar. Inläring generellt sker ofta på det sättet att man lär sig vad ett ord betyder i förhållande till motsatsen. Symbolerna handlar ofta om att förena dualismerna symboliserade av androgynen, dvs den manliga (andro) och den kvinnliga (gyn) aspekten av en (livets) enhet. En symbol eller metafor som inte förenar denna dualism hållar med andra ord. Hur det är med Justitia ur denna aspekt skall vi se nedan.

Önskemålet från min sida är att studiet av symbolen Justitia kan öppna vägen till en oförmedlad och direkt insikt om att vårt samhälle på det samhälleliga och rättsliga planet till stor del styrs av androcentriska aspekter och att de behöver balanseras av gynocentriska aspekter för att vi skall nå en helhet i samhället.

Justitia är fortfarande idag symbolen för rättssystemets explicita utfärelse att skipa rättvisa. Vi har övertagit henne från det romerska rättssystemet där hon var en personifikation av rättvisan. Romarna i sin tur hade övertagit henne från grekerna, där hon hette Dike. Men vid övergången skedde en stor förändring av hennes karaktär och egenskaper. Det romerska samhället var av en helt annan typ än det grekiska. Det romerska riket var mer inriktat på makt och hierarki än på att genom filosofiskt resonemang uppnå större kunskap, vilket var statusfyllt i det grekiska samhället. Den grekiska

³ J.C. Cooper, *Symboler* En uppslagsbok, Forum, Helsingborg 1989. Inledning.

mytologin var ett komplicerat psykologiskt system med gudar som var mycket komplexa och mycket mänskliga. Gudarna förenklades då romarna övertog dem och de förlorade i viss mån sin mångdimensionella karaktär.

Dike var en av Themis döttrar med Zeus. Themis, en av de tolv titanerna, var personifikationen av tingens rätta ordning såsom den framgår av seder och bruk och stiftad lag. Hon är den ursprungliga profetians gudinna som avslöjar allt som med nödvändighet måste inträffa. Hon fick oraklet i Delfi av sin mor och överlät det senare till Apollon. Enligt en annan källa var Themis den gudomliga rättsordningens gudinna. Hennes dotter Dike fick arva denna aspekt av rätten och hon symboliserar rättvisan i bemärkelsen rättfärdigheten eller den moraliska, inre rätten. Zeus, som alltså var Dikes far, symboliserar den andra aspekten av rättvisa, den mänskliga rätten, den stiftade eller positiva rätten. Hans symbol är vågskalet. Dike har vid den tiden ingen ögonbindel. Tvärtom var det viktigt att se vem rättsprocessen rörde. Utifrån helheten, den enstaka händelsen, satt i sitt sammanhang, gjorde Zeus och Dike en avvägning mellan olika aspekter. Tillsammans fattade de det rättsliga beslutet, deras aspekter vägdessamman.

Inte heller Justitia hade ögonbindel förrän långt senare. På en av Giottos freskomålningar i Arenakapellet i Padua i början av 1300-talet är hon seende. Däremot på en målning av Carl Spitzweg 1859, *Fiat Justitia*, har hon ögonbindel och har troligtvis haft det ett tag eftersom konstnären faktiskt verkar kritisera hennes påstådda objektivitet genom att låta henne kika fram lite grann under bindeln.⁴ Att undersöka när Justitia fick sin ögonbindel får bli en framtida uppgift.

⁴ *Fiat Justitia* av Carl Spitzweg återfinns på omslaget till *Dennis Töllborgs avhandling, Personalkontroll. En ideologisk studie kring den svenska personalkontrollkungörelsen*, Symposion Bokförlag & Tryckeri AB, Stockholm/Lund 1986.

Utvecklingen eller föränderligheten över tid, har gått från en uppfattning om balans mellan olika aspekter av rätten över till en förenkling och ensidighet. Följden av en uppfattning om balans mellan två aspekter blir med nödvändighet ett erkännande av olika ståndpunkter, värderingar, perspektiv eller hur man nu väljer att uttrycka det. Vilka aspekter balanseras det emellan? Jo, den inre, moraliska rättvisan och den av människor stiftade rättvisan. Bör detta tolkas som att det finns en naturrätt som står över den positiva rätten? Nej, menar jag. Det finns inget som talar för att Dikes aspekt väjde tyngre eller var av högre värde än Zeus' aspekt, vilken å andra sidan var den som så småningom "vann". Tvärtom så fattade de besluten tillsammans genom ett erkännande av olika ståndpunkter som sammanvägdes genom en sinsemellan öppen argumentation. Det är snarare fråga om en dualism än en hierarkiserad dikotomi. Dikotomi definieras vanligtvis som två av varandra ömsesidigt uteslutande faktorer, även om det grekiska ordet faktiskt ursprungligen betyder tudelning av en enhet.

Flera av de antika grekiska dramatikerna har behandlat spänningen mellan de två olika aspekterna av rättvisan. I Sofokles drama *Antigone*, utspelas en kamp mellan *Antigone*, som representerar Dikes aspekt, och kungen *Kreon*, som representant för Zeus. Sofokles låter *Antigone* vinna kampen och han gör det på ett mycket effektivt sätt. Dike och Zeus har också en koppling till kvinnligt och manligt, liksom en mängd andra mänskliga egenskaper. Sofokles låter *Kreon* vara irrationell och falla offer för sina känslor i sina försök att hävda den rationella rätten, medan *Antigone* använder sig av sina känslor och den inre, moraliska rätten på ett mycket

rationellt sätt. Hon agerar utifrån sina känslor med en konsekvens och rationalitet som *Kreon* kan avundas henne.⁵

Orestes mord av sin moder har fått två skådespel. Ett som tar upp den formella rättsprocessen, *Aiskylos* drama, och ett som tar upp *Orestes* egen inre dialog med sin moral eller med den gudomliga rätten, *Euripides* drama. Av den formella rättsprocessen grundad på den positiva rätten blev han frikänd, av den moraliska eller gudomliga rätten blev han dömd.

Justitia har med andra ord förlorat den ena sidan av rättvisan. Men är det Zeus' sida, som representerar den av människor stiftade rätten, eller är det Dikes sida, som representerar den "moraliska" eller "gudomliga" rätten? *Justitia* är ju samma gudom som *Dike*, men i själva verket är det Zeus aspekt som hon bär på. *Justitia* symboliserar den av människor stiftade, positiva rätten som är ensidig och som inte erkänner olika värderingar. För att dölja detta var hon troligen tvingad att förse sig med en ögonbindel. En blind ensidighet blir, vadå...?

Det moderna rätts(formella) tänkandet baserar sig på likhetens, det identiskas logik, vilken jämställer genom att jämföra avvikelserna med normen.⁶ Rymts det inte flera olika modeller eller normer inom samma rättssystem? Kan man inte tala om flera olika "normala" sätt att utforma normerna på? Med hjälp av att se *Justitias* ursprung kanske vi kan återövrva balansen mellan olika aspekter till vårt rättssystem. Är det möjligt med en rätt som godkänner konflikter, skillnader och klyftor och som bygger på en ömsesidighetens princip och respekten för det andra? Att väga olika aspekter av rätten, den yttre och den inre rätten, gör att vi måste visa värderingarna som ligger till grund för våra beslut och ställningstaganden. Först då kan man börja tala om rättvisa och opartiskhet.

⁵ *Hirvonen, Ari* analyserar Sofokles dram *Antigone* i *Antigone*. Kärlek till rättens gudinna, Retiaerd nr 56.

⁶ *Hirvonen, Ari*, a.a sid 23-25.

Hur skulle det se ut om Justitia blev hel igen?

För att exemplifiera hur detta skulle kunna se ut konkret vill jag ta ett exempel från den strukturella eller samhälleliga nivå. Detta exempel behandlar jag i en uppsats "Vems tryckfrihet — hans, hennes eller hans och hennes?".⁷ För den som är intresserad av att studera det i detalj hänvisar jag till uppsatsen. Jag tänker här bara redogöra för resonemanget i korta drag.

Grundlagsregleringen av samhällets målsättningar samt fri- och rättigheter har en viktig symbolisk funktion. Likaväl som att den är ett uttryck för de grundläggande värderingarna i samhället, fyller den också en viktig uppgift av psykologisk natur genom att påverka medborgarna till att internalisera och försvara de grundläggande värderingarna i vårt samhälle. Dessa värderingar baseras på ett rättviseresonemang och de klassiska grundsatserna om allas likhet inför lagen och om att lika fall skall behandlas lika. Ytterst är målsättningarna och fri- och rättigheternas bestånd beroende av ett fast rotat demokratiskt medvetande hos medborgarna.⁸

Medborgarnas uppfattning av huruvida rättsordningen som sådan svarar mot uppsatta mål och fastslagna fri- och rättigheter, är av utomordentlig vikt för rättsordningens legitimitet. Att rättsordningen uttrycker och uppfyller de grundläggande mål och värderingar som stadgas i grundlagen är av stor betydelse för dess genomslagskraft hos medborgarna. Skulle rättsordningens explicita utfästelse, vilken Justitia på ett symboliskt plan uttrycker, att behandla alla lika, rättvist och opartiskt inte uppfyllas kan detta leda till en legitimitetskris.

⁷ Nordberg Gudrim (red.), 13 kvinnoperspektiv på rätten sid 225 — 251, Iustus Förlag, Uppsala 1995.

⁸ Medborgerliga fri- och rättigheter, Betänkande av 1973 års fri- och rättighetskommitté, SOU 1975:75, sid 13.

En sådan är möjligen redan påbörjad i ett avseende, nämligen rättsordningens hittillsvarande oförmåga att nå upp till målet jämställdhet mellan kvinnor och män. Gång på gång konstateras, både nationellt och internationellt, att makturelationen mellan kvinnor och män är ojämn till kvinnors nackdel och att makturelationen upprätthålls både på ett strukturellt och ett individuellt plan. För att förändra makturelationen behövs åtgärder på många områden, det rättsliga området är ett.

Vi skall titta på två målsättningar, för det första målet fri- och utbildning som regleras närmare i RF 2 kap samt TF. För det andra målet jämställdhet mellan könen, som regleras närmare i 2 kap 16 § RF som ett förbud mot könsdiskriminering i 1 kap RF är inte rättsligt bindande, men i internationella konventioner så har vi förbundet oss att leva upp till dem. Den närmare regleringen i 2 kap RF är dock rättsligt bindande. Hur hänger målen ihop? Föreligger det en intressekollision mellan dem? Hur har avvägningen i så fall gjorts? Hur skulle avvägningen kunna göras?

Ett stort hinder för att uppnå jämställdhet mellan könen är det sexualiserade våld och sexualiseringen av kvinnors underordning som förekommer dels på en strukturell nivå, dels på en individuell nivå. Detta påpekas både i nationella och internationella sammanhang.⁹ På den strukturella nivån skyddas en stor del av det sexualiserade våldet genom att hänföras till tryckfrihetens skyddsområde. Det föreligger en intressekollision mellan målet om jämställdhet och målet om fri- och utbildning i tryckt skrift. Tryckfriheten skyddar skildringar av en sexualitet som till stor del innehåller sexualiserat våld och som sexualiserar just kvinnors underordning. Underordningen sexualiseras och präglar vår sexualsyn. Denna modell för

⁹ Set ex Delad makt delat ansvar, prop 1993/94:147 samt uttalanden på Wienkonferensen om mänskliga rättigheter 1993.

relationen mellan könen stämmer inte överens¹⁰ med och motverkar dessutom samhällets strävan att uppnå jämställdhet mellan könen.¹⁰

Möjlighet att begränsa de fri- och rättigheter som svarar mot målen fri åsiktsbildning och jämställdhet, dvs tryckfriheten och könsdiskrimineringsförbudet, föreligger för att tillgodose ändamål som är godtagbara i ett demokratiskt samhälle. Begränsningen får dock aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som föranlett den. Både tryckfriheten och könsdiskrimineringsförbudet kan alltså begränsas av nu nämnda skäl. Men det är viktigt att notera en väsentlig skillnad mellan begränsning av tryckfriheten och könsdiskrimineringsförbudet. Syftet med begränsningarna i de olika fallen är diametralt motsatta. Begränsningarna går i olika riktningar. Den fria åsiktsbildningens område får minska då andra intressen kränks eller väger tyngre och därför motiverar en inskränkning. Tryckfriheten får vika för andra intressen. Möjligheten att åsidosätta förbudet mot könsdiskriminering föreligger i de fall då jämställdheten kan öka genom en könsdiskriminering. Sådan sk positiv särbehandling får ske för att öka jämställdheten.¹¹

Vi skall nu se på syftet med tryckfriheten och könsdiskrimineringsförbudet och vilka andra intressen som får väga tyngre och på vilket sätt.

Tryckfrihetsskyddet i TF omfattar alla yttranden i tryckt skrift som TF typiskt sett avser att värna, dvs all skyddsvärd kommunikation, som yttrande av åsikter och tankar, offentliggörande av allmänna handlingar samt meddelanden av uppgifter och underrättelser i vad ämne som helst. All kom-

¹⁰ *Ulmanen, Petra*, Lusten behöver kodas om, Dagens Nyheter 1995-02-08.

¹¹ I ytterligare ett fall är det tillåtet att bryta mot könsdiskrimineringsförbudet, nämligen då det gäller reglering av värnplik eller motsvarande tjänsteplikt. Den situationen bortser jag emellertid ifrån i denna uppsats.

munkation som kan förekomma i skrift omfattas. Den enda begränsningen ligger i det angivna syftet, vilket är säkerställande av ett *fritt meningsutbyte och en allsidig upplysning*. Det anses centralt för ett samhälle som vill kalla sig demokratiskt att säkerställa ett så vidsträckt skydd för tryckfriheten som möjligt.

Fördelen med betraktelsesättet, jämfört med att omfatta all tryckt skrift, är att det avgörande blir yttrandets innehåll och syfte och "...att det öppet och klart redovisar att *rättspolitiska värderingar skall styra gränsdrawingen*." (Min kursivering.) Det är alltså klart att tryckfriheten, enligt både nationell grundlag samt internationella konventioner, skall ge vika då andra betydande individuella eller allmänna intressen talar för det.

Syftet med förbudet mot könsdiskriminerande normgivning är att underlätta arbetet för jämställdhet mellan könen.¹² Detta föreföll då kunna ske genom en grundlagsreglering som syftade till en successiv avveckling av existerande könsspecifika regler. Regeln har tolkats på det sättet att lagstiftningen skall vara formellt könsneutral. Trots att en rent språklig tolkning talar för att även effekterna av en lag avses, har stadgandet inte tolkats på annat sätt än att lagar skall vara formellt könsneutrala.

Kan det vara makturelationen mellan könen som präglar synen på tryckfrihetsskyddets omfattning och vilka andra starka intressen som motiverar inskränkningar av den? Tryckfrihetens materiella tillämplighet är formad utifrån ett generellt manligt intresse; var går gränsen för vad som är skyddsvärt, vilka intressen är tillräckligt starka för att få inskränka tryckfriheten, eller utifrån manligt intresse; vilka företeelser

¹² *Petren, Gustaf/Ragnemalm, Hans*, Sveriges grundlagar och tillhörande förordningar med förklaringar, 1980, sid 81.

är inte tillräckligt angelägna för att undantågas från tryckfrihetens skydd?

Officiellt har Sveriges regering och riksdag tagit ställning emot sexualiserat våld både på ett individuellt och strukturellt plan, genom att slå fast att detta våld försvårar de strävanden som görs på olika sätt för att åstadkomma jämställdhet mellan män och kvinnor. Detta är en värdering, men det är inte enbart en politisk värdering, då värderingen fått genomslag i lagstiftningen. Det är numera en *rättslig norm* och ett mål som samhället och rättssystemet skall sträva mot.

En möjlig argumentation blir att man kan argumentera för att det, liksom rent kommersiell reklam, inte har med tryckfrihetens syfte att göra. Likheterna mellan tryckt skrift som skildrar eller bygger på sexuellt utnyttjande av någon i ekonomiskt syfte och kommersiell reklam är påtagliga. Båda företeelserna är av utpräglad kommersiell natur och avser inte nyhetsförmedling eller åsiktsbildning av det slag som TF avser att värna.¹³ Det är fråga om uttryck för åtgärd som vidtas i kommersiell verksamhet och i kommersiellt syfte. Det skulle kunna sägas om sexuellt utnyttjande i tryckt skrift att det är en allmän om än i viss mån omdebatterad uppfattning att ingripande mot sexuellt utnyttjande kan ske utan hinder av TF.

En annan möjlighet kan vara att argumentera utifrån ungefär samma skyddsintresse som gjorts då det gäller tobaks- och alkoholreklam. Likaväl som att alla tryckta skrifter som har till syfte att saluföra alkohol- och tobaksvaror är undantagna från TF:s tillämplighet, skulle de skrifter som har till syfte att saluföra sexuellt utnyttjande av någon, kunna undantas genom

¹³ Jfr NJA 1979 s 602 ang prostitutionssannonsering. HD uttalade: Eftersom de åtalade annonserna var av rent kommersiell natur och inte kunde uppfattas som inlägg i debatten om prostitutionen eller ejest som opinionis- eller åsiktsbildande, skyddades de ej av TF.

en liknande delegationregel. Det gemensamma skyddsintresset är människors psykiska, fysiska och sociala hälsa.

Ytterligare en möjlighet är att använda sig av samma betydande allmänna och enskilda intresse som motiverat att företeelser som barnpornografi, hets mot folkgrupp och olaga våldskildring, ansetts vara missbruk av tryckfriheten. Det är ett betydande allmänt och enskilt intresse, för alla kvinnor och också män, att sexualiseringen av kvinnan som underordnad byts ut mot en annan sexualitet som handlar om frivillighet och kärlek mellan två jämställda parter. Det sexuella utnyttjandet i tryckt skrift stämmer inte med den syn på jämställdhet mellan könen som Sverige har som ett uttalat mål i rättssystemet.

Rätten som intresseavvägning — den balanserande Justitia

Rättens utformning är ett resultat av en avvägning mellan olika intressen. I stället för att vara värderingsfri så är rätten intersubjektiv och uttrycker den hegemoniska värdegemenskapen. Den förändras ständigt genom ändrade värderingar och normer eller faktiska förhållanden som tar form av politiska processer vilka i sin tur resulterar i politiska beslut om nya lagar eller ändringar i befintlig lag samt även genom ändringar i praxis eller tolkning. I denna rättsligt antagna värdegemenskap står målen jämställdhet mellan könen och fri åsiktsbildning sida vid sida. Men den konflikt som föreligger mellan dem i ett visst avseende döljs bakom en mask av neutralitet och objektivitet, symboliserad av Justitia med förbundna ögon.

I själva verket är rättssystemet präglad av maktrationen mellan kvinnor och män på ett strukturellt, samhälleligt och

individuellt plan liksom samhället i övrigt. Kvinnor är relativt sett underordnade män. Rättssystemet präglas av genussystemet och det märks på det sättet att rätten som helhet, dess ideologi, principer, lagar, tolkningsprinciper, praxis m m är utformade utifrån en manlig norm. Detta gäller TF likaväl som t ex den arbetsrättsliga lagstiftningen. Den avvägning som görs mellan tryckfriheten och andra intressen präglas mycket tydligt av genussystemet. Intresset av att undanröja ett viktigt hinder för jämställdhet undanröjs, genom att man väljer att inte se kopplingen mellan det sexuella våldet, den ojämna makturelationen mellan könen, tryckfrihet och jämställdhet.

Konflikten mellan de två motstridiga intressena har hittills avgjorts till förmån för tryckfriheten. Effekterna av att TF:s materiella tillämplighet bestäms på det sätt det hittills har gjorts är att TF faktiskt skyddar rätten att kränka både enskilda och kollektiva intressen genom att sexuellt utnyttjande av någon uttryckt i tryckt skrift anses vara en idé eller en åsikt värd att skyddas av tryckfriheten. Dessutom har konflikten dolts då det sexuella utnyttjandet i tryckt skrift inte setts som ett uttryck för den ojämna makturelationen mellan kvinnor och män utan som ett uttryck för en given sexualitet och som sådan helt fri från maktaspekter.¹⁴

Ställs intresset av en vidsträckt tryckfrihet i relation till intresset av att skydda människor från att bli sexuellt utnyttjade, kan vi konstatera att avvägningen hittills huvudsakligen har gjorts på det sättet att intresset för tryckfriheten har fått väga över. Jag menar att det finns minst lika starka skäl för att intresset av att tillgodose kvinnors mänskliga rättighet att slippa könsrelaterat våld, både offentligt och privat, får väga så tungt att tryckt skrift som skildrar handlingar som innebär ett sexuellt utnyttjande av någon, undantags från TF:s skydd.

¹⁴ *Wendt Höjer, Maria, Vems makt gäller? Göteborgs-Posten Kultur 1995-03-08.*

Detta kan göras utan att inskränka tryckfrihetens garanti för ett fritt utbyte av idéer och åsikter. Rätten att argumentera för eller emot att sexuellt utnyttjande i tryckt skrift skall omfattas av TF:s skydd är en helt annan sak än att skildra handlingar som är straffbelagda när de tar sig andra uttryck.¹⁵ Sexuellt utnyttjande i tryckt skrift kan inte ses som en okränkbar idé. Den har inte mycket med ett fritt utbyte av idéer och åsikter att göra. Tvärtom är det en skildring av handlingar som kränker för det första den utnyttjades kroppsliga integritet och skadar dennes fysiska och psykiska hälsa. För det andra kränker en sådan skildring kvinnor som grupp på det sättet att kvinnor sexualiseras som underordnade män och används som objekt redo att utsättas för våld och maktutövningar från mannens sida. För det tredje är den ett hinder för att uppnå jämställdhet mellan könen. Skildringen av sexualiteten kan ses som en spegling av kvinnors underordning i samhället och bidrar till befästandet av kvinnors underordning eftersom underordningen sexualiseras och görs till något upphetsande och sextigt.¹⁶ Detta är än allvarigare då sexualiteten är en så viktig drivkraft i våra liv, men ändå så tabubelagd att denna form av skildringar får en större genomslagskraft än de hade haft om sexualiteten var mer öppen och naturlig. Den människosyn som det sexuella utnyttjandet i tryckt skrift uttrycker är inte önskvärd i vårt samhälle.¹⁷ Slutligen kränks varje person som riskerar att utsättas för omsättningen från teori till praktik. Våld och sexuella övergrepp där förövaren hämtat inspiration från skildringar av

¹⁵ Straffbelagda handlingar i BrB såsom sexualbrott, misshandel, mord.

¹⁶ *Svensson, Kjell, Upphetsad av att förtrycka, Dagens Nyheter 1995-01-25.*

¹⁷ Prop 1993/94: 147 sid 17. Den förmedlade människosynen togs upp av den statliga prostitutionsutredningen tillsatt 1977. Se Prostitution, Beskrivning, Analys, Förslag till åtgärder, Liber 1981, kap 8, särsk. sid 269.

sexuellt utnyttjande i pornografi finns numera belagt i en mängd sammanhang.¹⁸

Rättsligt går det att argumentera för att sexuellt utnyttjande i tryckt skrift inte skall skyddas av tryckfriheten. Gränsdragningen av tryckfrihetens område kan och bör bestämmas av rättspolitiska värderingar. Det finns uttryckligt stöd, både i nationell lagstiftning och i internationella konventioner, för att tryckfriheten får vika för vissa betydande allmänna och enskilda intressen. Det är ett betydande intresse dels för de enskilda personer som utnyttjas i skildringarna, dels för den breda allmänheten som bibringas en syn på sexualiteten och förhållandet mellan könen som inte låter sig förenas med samhällets jämställdhetsmål. I första hand bör argumentationen föras utifrån att sexuellt utnyttjande av någon överhuvudtaget inte omfattas av TF:s syfte. I andra hand, att det finns så starka intressen att det ändå bör undantagas från TF:s skydd i ett uttryckligt stadgande i TF.

Det råder officiellt konsensus om att kvinnor och män bör vara jämställda i vårt samhälle. Det råder samtidigt officiellt konsensus om att kvinnor och män i realiteten inte är jämställda trots en formell jämställdhet sedan många år. Det råder troligtvis också konsensus om att tryckfrihetens syfte inte bör vara att skydda företeelser som kränker människors rätt till värdighet, självständighet, fysiskt och psykiskt välmående. Rätten har ett symbolvärde. Rätten utövar makt genom att vara den dominerande ideologin i samhället. Många andra sektorer hämtar sina ideal från rätten. Det är därför viktigt att markera att Sverige vill göra allvar med att våld mot kvinnor skall elimineras. Det är dags att ta konsekvenserna av åtagan-

¹⁸ Se t.ex. *Eysenck, H.J & Nias, D.K.B.* Sex, Violence and the Media, London 1978, *Olsson, Hanna*, Catrine och rättvisan, 1990, sid 194 om den s.k. styckmordsrättegången. Aven om inlärnngsteorin, *Björk, Elisabeth* artikel i Ottar nr 4/85, "Hur påverkas vi? Vad säger experterna?" Jämför också polisens utredningar om barnpornografihärvar under våren 1994.

dena i konventionerna om mänskliga rättigheter. Det är dags att föra in kvinnors värld i den rättsliga sfären. Det är dags att erkänna intressekonflikten — och att starkt ifrågasätta vems tryckfrihet som skyddas; hans eller hans och hennes?